

De aanzetsteentjes van de toren van de Dorpskerk van IJsselmuiden

door Gerard Bastiaan

De gemeente Kampen heeft een grote diversiteit aan monumenten zowel in vorm, functie als leeftijd. Eén van de oudste staat aan de Dorpsweg te IJsselmuiden. De basis is een vrij eenvoudige éénbeukige Romaanse kerk, waarschijnlijk stammend uit de 11de eeuw. In later eeuwen is de kerk regelmatig aangepast en uitgebreid, met onder andere een koor in Gotische stijl en een toren. Begin vorige eeuw stond het kerkbestuur voor een moeilijke keus: of een nieuwe kerk bouwen volgens de toen geldende mode op de plaats van de oude kerk, of de bestaande kerk uitbreiden. Gelukkig is voor de laatste optie gekozen. Hierdoor is één van de oudste monumenten van de omgeving blijven bestaan. Helaas is daarbij het uiterlijk wel sterk veranderd. Maar voor wie dat wil zijn nog verschillende zeer interessante bouwsporen te herkennen, zoals dichtgemetselde venstertjes, een verhoogde voorgevel en een deel van de oude gootlijst. Qua versiering is de kerk vrij eenvoudig, zonder veel uitbundige elementen als siermetselwerk of beeldhouwwerk. Het kan natuurlijk zijn dat deze elementen zijn verdwenen tijdens de reformatie of bij de verbouwing van 1912. Een uitzondering hierop is de toren. Nog grotendeels met het oorspronkelijk uiterlijk zijn hier net onder de spits en op tweederde van de hoogte bijzondere details te zien in de vorm van vlechtbooglijsten bestaande uit halfrondbogjes en gedragen door aanzetsteentjes. De aanzetsteentjes van de bovenste lijst hebben de vorm van driehoekige of diamantvormige blokjes. Die van de onderste lijst bestaan uit kopjes. Deze kopjes hadden al lange tijd mijn interesse. Wat zouden het zijn? Zo met het blote oog zijn ze niet goed te zien. Met behulp van een verrekijker ontdekte ik diverse vormen, waaronder hoofden, onder de boogjes. In 2010 stond de toren in de steigers voor onderhoud aan de tufstenen gevels. Dit bleek een uitgelezen kans om de kopjes eens van dichtbij te bekijken.

De onderste sierlijst is opgebouwd uit rondboogjes die elkaar voor de helft overlappen. Op de hoeken van de toren sluiten ze aan op de lisenen. Dat deze

versiering oorspronkelijk is, is te zien aan de achterzijde van de toren. Toen in latere tijden de kap van de kerk verhoogd werd kwam de nokhoogte boven de sierlijst uit, waardoor deze daar doorbroken werd. De sierlijst bestaat geheel uit dezelfde Römer tufsteen als waarmee de gevels van de oorspronkelijke kerk en toren waren opgebouwd. Deze tufsteen wordt gewonnen in Zuid-Duitsland en is door de natuur gevormd uit vulkanische as met daarin kleine stukjes steen. Voordeel van tufsteen is dat het vrij zacht en dus gemakkelijk te bewerken is. Het nadeel daarvan is dat de slijtage onder invloed van het weer groot is. Dit bleek ook uit de toestand van de kopjes. De gebeeldhouwde kopjes meten gemiddeld slechts twaalf bij twaalf centimeter en zijn met grove lijnen uitgekraabd uit de kop van grotere blokken die in het muurwerk zijn opgelegd. Door de stukjes steen in de tuf was fijn gedetailleerd beeldhouwwerk met hele strakke lijnen niet mogelijk. De buitenschil van tufsteen verweert met het verstrijken van de jaren, afhankelijk van de ligging. De delen die op het weer liggen, zoals de zuid- en westzijde, spoelen steeds schoon, maar verslijten ook sneller. De beschutter liggende delen vervuilen meer en eerder, waardoor zich op den duur een korst aan de oppervlakte van de steen opbouwt. Deze korst kan bij vorst in een vochtige periode losgedrukt worden. De genoemde verwerking heeft zich ook aan de buitenzijde van de toren voorgedaan.

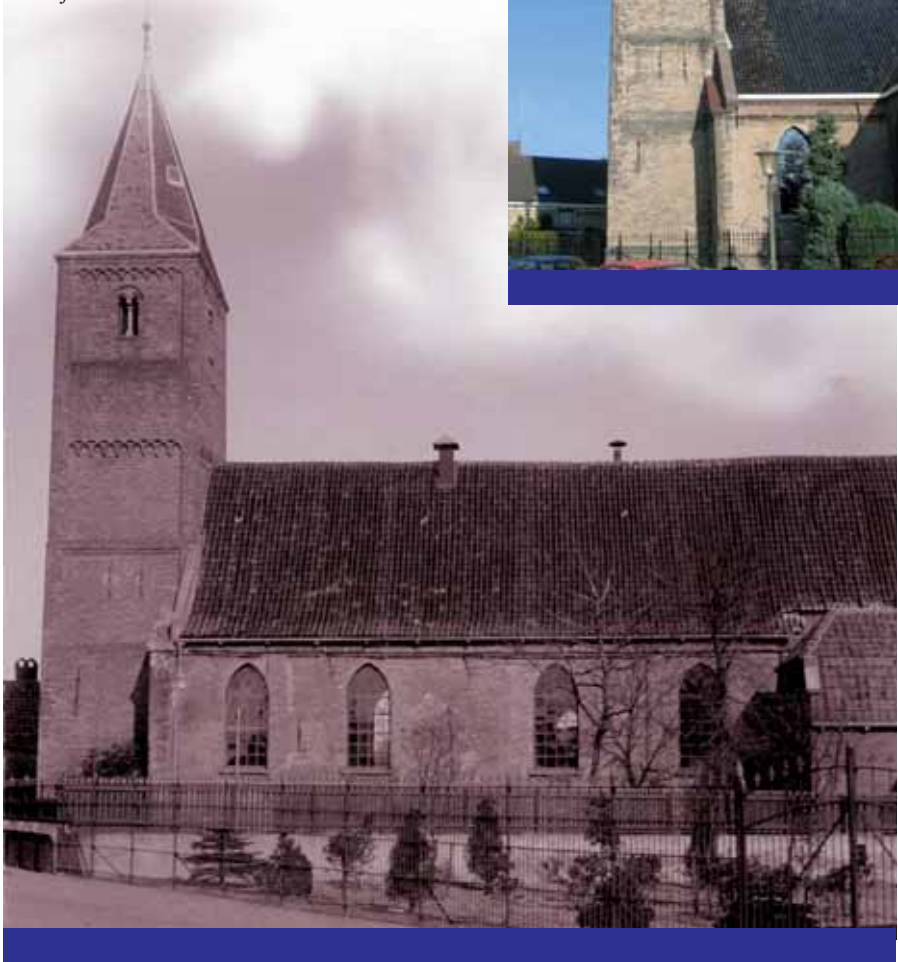
Per zijde van de toren heeft de lijst acht aanzetsteentjes, waarbij er aan de achterzijde bij de verhoging van de nok twee zijn komen te vervallen. Uit de inspectie bleek dat alle kopjes meer of mindere mate van slijtage vertonen. Enkele zijn zo sterk verweerd dat de oorspronkelijke vorm niet meer te herleiden is. Toch waren er ook enkele gave exemplaren bij. Een verassing was dat er niet alleen kopjes waren in de vorm van een mensenhoofd, maar ook verschillende dierenkoppen en andere oorspronkelijke vormen met een mogelijk symbolische betekenis.

De kopjes heb ik stuk voor stuk gefotografeerd en gedocumenteerd. Tijdens de restauratie van de toren is geprobeerd dit bijzondere element zoveel mogelijk te ontzien en waar nodig te herstellen. Hopelijk is hiermee de levensduur van deze ogenschijnlijk zo simpele details van dit fraaie monument weer met een flinke periode verlengd. Mogelijk komt er ooit nog eens een gelegenheid om functie, verspreiding en toepassing van deze aanzetsteentjes nader te onderzoeken.

Alle foto's zijn door de auteur gemaakt gedurende de restauratie en geplaatst met goedkeuring van de eigenaar (gemeente Kampen).

De toren, gebouwd in Romaanse stijl. Strak opgaand muurwerk, verlevendigd met hoeklisenen en in het bovenste deel met twee sierlijsten. De achtergevel is gelijk opgetrokken met de oorspronkelijke voorgevel. Op deze foto is de voorste, flauwere gevel, zichtbaar, afgedekt met koper.

De dorpskerk van IJsselmuiden vóór de verbouwing van 1912. Foto: atelier Slood, Kampen, april 1911. Collectie SNS Historisch Centrum/Frans Walkate Archief.

Omdat voor de restauratie van de gevels en de dakvoet een steiger rondom de toren nodig was, deed zich de gelegenheid voor de sierlijsten van dichtbij te bekijken. De lijsten bevinden zich direct onder de dakrand en halverwege de bovenste geleding en zijn opgebouwd uit in elkaar gevlochten rijen van rondboogjes.

Aan de achterzijde is de onderste lijst doorbroken door de latere kapverhoging.

Waar de aanzetsteentjes van de bovenste lijst onder het dak (linker foto) slechts bestaan uit driehoeken of diamantvormen, is bij de onderste lijst een diversiteit aan 'kopjes' te zien. Mogelijk had de bovenste lijst vroeger ook meer detaillering. Bij de wijziging van de spits op de toren en latere restauraties is namelijk de kap verstevigd, waarbij ijzeren ankers in de muurwerken zijn geplaatst, net boven de sierlijst. In de onderste lijst (rechter foto) komen op onregelmatig plaatsen ook van deze driehoekige steentjes voor. Mogelijk hebben zij bij eerdere restauraties de plaats van versleten kopjes ingenomen.

Een selectie van de meest gave en uiteenlopende kopjes. De menselijke kopjes vormen de meerderheid, maar er zijn ook enkele zeer scherp gedetailleerde exemplaren bij die meer op beesten lijken.

Nagenoeg alle exemplaren bleken verwerkingssporen te vertonen, wat logisch is na het trotseren van honderden jaren weer en wind. Helaas waren sommige totaal uitgesleten of zo verveerd dat ze nog slechts als losse schilfers aan elkaar geplakt zaten.

Tijdens de restauratie zijn de slechtste tufsteenblokken van de gevels vervangen. Daarbij zijn, waar dat nodig was voor de waterkerendheid van de gevel, ook enkele kopjes vernieuwd.